

Роман ДРОЗД

габілітований доктор,
професор історії,
Поморська академія
(Слупськ, Польща), roman.drozd@apsl.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0169-7295>

Становище Української греко-католицької церкви та її вірних у Польській Народній Республіці (кінець 1940 – початок 1990-х рр.)

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.01.119>

УДК: 94(477)

Анотація. Мета дослідження – висвітлення основних напрямів діяльності духівництва та вірян УГКЦ після депортації українського населення на західні та північні землі Польщі в 1947 р. **Методологія.** Використано методи історичного дослідження, зокрема критичний (щодо архівних та опублікованих джерел), усталених поглядів у сучасній історіографії, бібліографічний аналіз (в основному щодо польської історіографії), а також статистичні, географічні, соціологічні. **Наукова новизна.** У сучасній Україні обмаль праць, в яких висвітлюється становище греко-католиків у Польській Народній Республіці та їх прагнення до відновлення діяльності Української греко-католицької церкви. У Польщі цією темою цікавляться історики українського походження. Однак цілісного висвітлення долі греко-католицької конфесії в період комуністичного правління немає. **Висновки.** По Другій світовій війні польська влада наслідувала приклад СРСР, прагнучи ліквідувати на своїй території Українську греко-католицьку церкву. Після акції «Вісла» поширилося уявлення щодо остаточного розв'язання проблеми УГКЦ. Юридично влада її не визнавала, утім вона існувала фактично – без структур, ієрархів, майна. Вірні та окремі священники намагалися відновити діяльність своєї церкви не тільки на нових місцях поселення після депортації, але також і на рідних землях. Однак комуністична держава чинила перешкоди, допомагаючи Польській православній церкві «перехоплювати» греко-католиків. Натомість римо-католицьке духівництво та ієрархи ставилися до греко-католицького питання по-різному: одні виступали за ліквідацію цього обряду, а інші допомагали в його відродженні. Велику роль відіграв особисто Папа Римський Іван Павло II, який сприяв греко-католикам, а також деякі римо-католицькі ієрархи і священники. Завдяки цим факторам стало можливе не тільки юридичне відновлення Української греко-католицької церкви в Польщі після 1989 р., але також її розвиток.

Ключові слова: УГКЦ, греко-католики, українці, Польща.

9 вересня 1944 р. між Польським комітетом національного визволення та урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки було підписано угоду про обмін населенням. Згідно з документом, українці повинні були покинути Польщу, а на їх місце мали прибути поляки з УРСР¹. Незважаючи на формально добровільний характер переселення, насправді воно здійснювалося методами адміністративного й фізичного примусу та охопило українців як греко-католиків, так і православних.

¹ Про історію греко-католицької церкви в Польщі див.: *Halagida I.* Między Moskwą, Warszawą i Watykanem: Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce 1944–1970. – Warszawa, 2013; *Drozd R.* Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. – Warszawa, 2001.

Греко-католицьких архієреїв єпископа-ординарія Йосафата (Коциловського), єпископа Григорія (Лакоту), а також більшість духовних виселили у СРСР². Було ліквідовано майже всі релігійні організації³. Ті, хто залишився, не змирилися з таким станом речей. Спробу правового врегулювання діяльності Української греко-католицької церкви в Польщі взяли на себе головні керівники капітули, котрі уникнули арешту. Утім обрати головного вікарія не вдалося⁴. У такій ситуації опікун греко-католиків Папа Римський Пій XII 10 грудня 1946 р. призначив кардинала Августа Глонда делегатом Апостольського престолу для східних церков у Польщі, а Конгрегація у справах східних церков забезпечила його відповідними інструкціями. Тим самим він ставав покровителем духівництва, вірних і майна УГКЦ у Польщі. В останній день березня 1947 р. призначив священника Василя Гриника генеральним вікарієм Перемишльської єпархії, а 1 квітня о. Андрія Злупку – генеральним вікарієм Апостольської адміністрації на Лемківщині⁵. Після смерті кардинала А.Глонда ці повноваження продовжено не було.

Влада комуністичної Польщі не надала юридичних форм фактичній забороні існування УГКЦ, як це було зроблено у СРСР, Чехословаччині, Румунії⁶. Існувало уявлення, що виселення греко-католиків до СРСР, а також розсіювання їх на західних і північних землях у рамках акції «Вісла» автоматично вирішило проблему. Вочевидь на таке бачення вплинула позиція римо-католицької церкви, в єдності з котрою перебувала УГКЦ, адже після заборони діяльності довелося б відповідати на реакцію з боку Святого престолу, що мав дуже великий авторитет у польському суспільстві. Заборона УГКЦ стала б одночасно офіційним проголошенням запуску всієї антирелігійної машини, а це вороже сприйняли б усі церкви та конфесійні спілки в Польщі. Виселення українців подавалося як боротьба з націоналістичним підпіллям, а не акція релігійного характеру.

Відсутність юридичної заборони з часом давала можливість духівництву й віруючим клопотати про відновлення діяльності церкви. Зі 150 тис. депортованих у рамках акції «Вісла» українців три чверті становили саме греко-католики. Священнослужителі, скориставшись біригуалізмом, прагнули охопити вірних пастирською опікою та служінням на нових місцях поселення⁷. Показовою тут стала позиція о. Мирослава Ріпецького, який у покинутій школі у Хшануві, в одному з приміщень, відведених йому для проживання, облаштував каплицю й на початку липня 1947 р. провів перше богослужіння. Це місто швидко набуло значення релігійного центру греко-католиків, куди (особливо під час великих свят) збиралися віруючі з

² *Halagida I.* Represje wobec duchowieństwa Kościoła greckokatolickiego na terytorium dzisiejszej Polski w latach 1939–1957 (rekoncesans historiograficzny i dalsze perspektywy badań) // *Litopys: Materiały i studia Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce.* – 2011. – №1. – S.105–127.

³ *Міслю Є.* Греко-католицька церква у Польщі (1944–1947) // *Україна і Польща між минулим і майбутнім.* – Л., 1991. – С.104–106; *Гарасим І.* Греко-католицька церква напередодні та після акції «Вісла» // *У пошуках правди про акцію «Вісла»* / Упор. М.Козак. – Перемишль, 1998. – С.21; *Źródła z dziejów Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce w latach 1944–1989.* – Т.1 / Опр. В.Нук. – Przemyśl, 2007. Див. також: *Halagida I.* Wykaz parafii przemyskiej diecezji greckokatolickiej w Polsce oraz składu osobowego kapituły teże diecezji z 1946 r. (dokumenty z Archiwum Akt Nowych) // *Міędzy Odrą i Dnieprem: Wyznania i narody.* – Cz.II / Pod red. T.Stegnera. – Gdańsk, 2000. – S.266–304.

⁴ Див.: *Pelec P.* Położenie prawne Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1945–1981 // *Więź.* – 1992. – №7; *Stępień S.* Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1989) // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.4. – Przemyśl, 1998.

⁵ *Міслю Є.* Греко-католицька церква... – С.111–113.

⁶ *Wojewoda Z.* Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989. – Kraków, 1994. – S.24–26; *Łesiów M.* Rola kulturotwórcza ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej. – Lublin, 1999. – S.20. Див. також: *Biłas І.* Likwidacja Greckokatolickiej Diecezji Przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocyłowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa.* – Т.III. – Przemyśl, 1996. – S.277–289.

⁷ *Archiwum Państwowe w Olsztynie.* – Urząd Wojewódzki (далі – UW). – Sygn.303.

Вармії, Мазур та інших регіонів⁸. Однак особливу активність у відновлення діяльності УГКЦ в нових умовах виявляв священник В.Гриник, котрий почав відправляти обряди у Циганку й періодично у Квасові. Тільки в 1956 р. з'явилися умови для нагадування греко-католиками про свої права⁹. 14 листопада того року В.Гриник вручив примасу петицію греко-католицького духівництва, в якій від імені віруючих постулювалося не тільки відродження УГКЦ в Польщі, але й заявлялося про майно, що за указом від 28 вересня 1949 р. було прийняте державною скарбницею. Підписанти зажадали проведення богослужінь у колишньому греко-католицькому соборі в Перемишлі, а також у церквах у Кракові, Сяніку, Ярославлі, Любачеві, Кричиці¹⁰. 29 листопада священники В.Гриник і М.Ріпечкий подали примасу Стефану Вишинському петицію, в якій повторили попередні вимоги про повернення УГКЦ вилученого майна та виплату компенсації за зруйновані храми¹¹.

Влада, однак, була далекою від відновлення діяльності церкви, мотивуючи таку свою позицію політичними й економічними міркуваннями. Польща виявилася єдиною соціалістичною країною, в якій ані формально, ані фактично не було скасоване це віросповідання (у СРСР його ліквідували 1946 р., у Румунії – 1949 р., а у Чехословаччині – у 1950 р.). Тому вважалося, що «ймовірний дозвіл на діяльність греко-католицького віровизнання в Польщі означатиме створення єдиного організованого та легального центру греко-католицизму в Європі (Центрально-Східній – Р.Д.), який служитиме опорою для Ватикану і де знаходитиметься його головний центр. Цей факт міг би мати великий вплив на релігійну ситуацію та настрої греко-католицького населення у СРСР, Чехословаччині й Румунії»¹². Також були побоювання, що відродження церкви спричинить не тільки питання повернення вилученого майна, але виплату компенсацій за будівлі, знесені або використовувані іншими установами. У такій ситуації Управління у справах віросповідань не погоджувалося на відновлення УГКЦ у цілому, а також на призначення адміністраторів і генеральних вікаріїв, на створення єпархії й консисторії єпископа. Проте, визнаючи необхідність ліквідації «небажаного та навіть небезпечного явища», яким є існування в державі «релігійного підпілля», Управління у справах віросповідань зважало на деякі вимоги українського греко-католицького населення щодо задоволення релігійних потреб¹³. 14 березня 1957 р. відбулася аудієнція священників В.Гриника й М.Денюка у примаса, на якій він повідомив, що урядова сторона погоджується відкрити невелику кількість греко-католицьких установ на західних і північних землях ПНР, але виступає проти реституції УГКЦ¹⁴.

Згода з боку держави на відкриття перших греко-католицьких парафій обумовлювалася суто практичними причинами – влада будь-що намагалася запобігти поверненню українського населення в рідні місця. А для цього треба було задовольнити

⁸ *Hałagida I.* Kościół greckokatolicki i jego wierni narodowości ukraińskiej na Zachodnich i Północnych Ziemiach Polski w latach 1947–1957 // *Ziemia Zachodnie i Północne Polski w okresie stalinowskim* / Pod red. Cz.Osękowskiego. – Zielona Góra, 1999. – S.159–160. Див. також: *Sytuacja wyznaniowa Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947–1957 // Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*. – T.I / Pod red. R.Drozda. – Słupsk; Warszawa, 2000. – S.159–180.

⁹ Див.: *Odnowienie duszpasterstwa greckokatolickiego w Polsce 1956–1957 (dokumenty)* / Opr. I.Hałagida // *Bazylikańskie Studia Historyczne*. – T.1. – Warszawa, 2011.

¹⁰ *Дзюбина С.* І тверди діло рук наших: Спогади. – Варшава, 1995. – С.258–260.

¹¹ *Archiwum Akt Nowych* (далі – AAN). – *Urząd do spraw wyznań* (далі – Ud/sW). – Sygn.30/613.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Див.: *Majkowič T.* Kościół greckokatolicki w PRL // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. – T.1. – Przemyśl, 1990; *Гарасим І.* Нарис вибраних аспектів історії Греко-католицької церкви в Польщі (1945–1985) // *Зустрічі*. – 1990. – №5/6. – С.24–25.

основні потреби українців, що їх вони мали на колишніх теренах проживання. Існувало розуміння, що без поступок греко-католикам важко говорити про швидку адаптацію українців на західних і північних землях ПНР. Саме з цієї причини було ухвалено рішення про відкриття греко-католицьких парафій. У 1957 р. за згодою державних і церковних властей створено їх 17, а наступного року – ще 15. Однак подальше зростання вже значно сповільнилося. Так, у 1959 р. власті погодилися на створення 5, у 1960 р. – 2, у 1961 р. – 1, у 1962 р. – 2, у 1963 р. – 1, у 1964 р. – 4 парафій¹⁵.

І все ж саме з цього моменту почалося відродження УГКЦ. Вона поширилася не тільки на території Західної та Північної Польщі, а також у Жешувській області. У Команьчі (поблизу Сяніка) вже 1949 р. в місцевій церкві священник Омелян Камелюк після свого звільнення з табору в Явожно відновив греко-католицькі богослужіння. По 1956 р. служби за цим обрядом відродив парох Іван Височанський у Кремпній (район Ясельський), відтак у Висові й Лосю (район Горлицький)¹⁶, а священник Зенон Злочовський – у Хломчі (район Сяніцький), Кальникові (район Перемишльський), у Мриглоді, Сяніку, Загір'ю (район Сяніцький)¹⁷. Проведення богослужінь у цих храмах здійснювалося на підставі дозволу місцевих римо-католицьких парафіяльних священників. УГКЦ не була офіційно ліквідованою та визнавалася Святим престолом, проте перестала бути фактичною власницею храмів у цих населених пунктах, адже тепер вони належали римо-католицькій церкві, котра зайняла їх після виселення греко-католиків. Тож доводилося прохати римо-католицького священника дозволити молитву у колишній своїй церкві.

Зниження числа відкритих парафій було пов'язано з відходом влади від ідеї жовтня 1956-го року (тобто політичної «відлиги»), а також з опором частини римо-католицьких священнослужителів і відсутністю достатньої кількості греко-католицьких парохів. Бувало, частина з них, що матеріально стабілізувалися, виконували функції настоятелів і, усвідомлюючи негативне ставлення до українців, відмовлялися повертатися на греко-католицизм¹⁸. В їхньому випадку поворот до попереднього обряду означав би відчутне погіршення умов пастирства та зниження доходів, оскільки спочатку греко-католицькі священники не мали всіх пастирських повноважень (не могли, зокрема, без дозволу місцевого священника хрестити, вінчати, ховати померлих). Ситуація змінилася 17 жовтня 1958 р., коли кардинал С.Вишинський надав усі належні права, як і раніше, 16 греко-католицьким священникам. Деякі з них, як В.Гриник, також почали таємне навчання катехизму. Однак Управління у справах віросповідань припинило цю практику й доручило президіям повітових національних рад викликати греко-католицьких парохів на «бесіду» та в разі визнання ними повноважень настоятелів заборонити виконувати служіння в греко-католицькому обряді, звернутися до відповідних єпископів-ординаріїв із завданням видачі належних указівок¹⁹. Зі архівних документів випливає, що такі «бесіди» проводилися, але священнослужителі не втратили своїх повноважень²⁰.

8 вересня 1967 р. примас призначив В.Гриника генеральним вікарієм для вірних греко-католицького обряду. Таке рішення було половинчастим, оскільки греко-католики очікували на власного єпископа. Проте це був їх безпосередній керівник, котрий міг тепер організовувати пастирські справи, представляти громаду перед

¹⁵ Гарасим І. Греко-католицька церква... – С.25.

¹⁶ AAN. – Ud/sW. – Sygn.69/42.

¹⁷ Ibid. – Sygn.41/573.

¹⁸ Документи до історії Української греко-католицької церкви у Польщі 1947–1960-х рр. (З архіву о. митрата Мирослава Ріпецького) / Упор. В.Лаба. – Л., 1996. – Док. №122. – С.162–163.

¹⁹ AAN. – Ud/sW. – Sygn.30/613.

²⁰ Ibid. – Sygn.69/42.

примасами, іншими ієрархами, а також перед владою, хоч вона й не визнавала цю кандидатуру. Це надихало греко-католиків на подальші дії. Особливо на своїх правах вони наголошували під час суспільно-політичних криз. 21 вересня 1968 р. вірні з Перемишля звернулися з петицією до вищих державних органів та до місцевої влади, вимагаючи повернути василіанам церкву на Засянні, де тоді вже розміщувалася архівна установа. При цьому вони наполягали на тому, щоб до моменту переїзду архіву віддати їм церкву на Блонях у Перемишлі, котра не використовувалася²¹. Звичайно, влада на це не погодилася, але Жешувське управління у справах віросповідань також запропонувало «ізолювати навіть із допомогою адміністративних заходів греко-католицьких священників від Жешувської області»²². У 1971 р. греко-католики, натхненні висловлюваннями у Сеймі прем'єр-міністра П.Ярошевича, який 23 грудня 1970 р. оголосив про прагнення до повної нормалізації відносин між державою й церквою, почали збір підписів під петицією щодо відродження УГКЦ у Польщі та повернення 23 об'єктів, у тому числі кафедрального собору в Перемишлі. 25 лютого наступного року петицію з підписами 3692 осіб із 53 населених пунктів країни було передано очільникові уряду²³. Утім відповіддю на неї стала відмова. Так само, як і на прохання греко-католиків із Команьчі про повернення церкви²⁴. Такі свої дії влада обумовлювала фактом «морально-політичної єдності нації», що почала проявлятися в розмиванні національних відмінностей, у тому числі конфесійних, а також у пропагандистському гаслі про мононаціональну державу. Крім того, у 1977 р. УГКЦ у Польщі зазнала важкої втрати, адже 31 травня помер отець-мітрат В.Гриник. Але вже 14 червня примас С.Вишинський призначив генеральним вікарієм священника С.Дзюбину, який продовжив зусилля свого попередника щодо легалізації греко-католицької церкви у ПНР.

Від початку 1980-х рр. політика влади щодо УГКЦ змінилася, відродивши сподівання вірян на легалізацію своєї конфесії. Вже 25 вересня 1980 р. ініціативна група з Перемишля звернулася до державних органів, вимагаючи узаконення церкви й повернення кафедрального собору²⁵. Влада ще була далекою від реалізації цих бажань, проте в її підходах відбулися певні трансформації. Справа про відкриття нових греко-католицьких парафій залежала від згоди церковних властей²⁶. Тому духівництво й вірні свої прохання спрямовували в основному до них. У січні 1981 р. предстоятель С.Вишинський підтримав зусилля ченців василіан повернути їм монастирські будівлі та церкву в Перемишлі, свого часу передані місцевому архіву²⁷, але не погодився на реституцію собору, зайнятого кармелітами²⁸. Було відмовлено в розгляді прохання С.Дзюбини щодо проведення там греко-католицьких богослужінь, з яким той звернувся до ордену босих кармелітів²⁹. 26 серпня 1981 р. створений раніше Громадський комітет віруючих УГКЦ у Польщі повідомив новому примасові єпископові Юзефові Глемпу кілька постулатів щодо становища греко-католиків у ПНР. Поряд із більшою автономією для своєї церкви вимагали також відновлення Перемишльської єпархії й повернення собору, передачу у власність греко-католицьких храмів, які

²¹ Ibid. – Sygn.131/286.

²² Ibid.

²³ Ibid. – Sygn.131/285.

²⁴ Ibid. – Sygn.131/283.

²⁵ *Rusakiewicz M.* Przyczyny i skutki procesu reemigracji Ukraińców na tereny południowo-wschodniej Polski (ze szczególnym uwzględnieniem miasta Przemyśla) // *Obóz.* – 1990. – №17. – S.52.

²⁶ *Дзюбина С.* І стверди діло рук наших. – Док. №132. – С.428–430.

²⁷ AAN. – Ud/sW. – Sygn.131/288.

²⁸ *Дзюбина С.* І стверди діло рук наших. – Док. №137. – С.434–435.

²⁹ Там само. – Док. №141. – С.439–440.

використовувалися різними нерелігійними установами або іншими конфесіями, охорону релігійних пам'яток східного обряду із забезпеченням цілісності їх зовнішнього та внутрішнього вигляду³⁰.

У той час церковна влада Польщі не була готова прийняти та реалізувати ці вимоги. Звичайно, примає повинен був рахуватися з позицією як світської влади, так і єпископів, більшість яких виступали проти призначення окремого греко-католицького ієрарха³¹. Крім того, деякі достойники не допускали створення нових греко-католицьких парафій. Такі випадки відомі з Любачева, Розділля, Криниці (тут вірні навіть звернулися по допомогу до Папи Римського Івана Павла II). Ю.Глемп наважився на деякі кроки. Зокрема він створив два вікаріати: Північний (у складі Ольштинського й Кошалінського деканатів) і Південний (Вроцлавсько-Легницький, Перемишльський деканати). Генеральним вікарієм першого призначив Й.Романка, а другого – І.Мартиняка. С.Дзюбина зберіг титул вікарія Перемишльської капітули, присвоєний йому митрополитом Йосифом (Сліпим)³². Це рішення не узгоджувалося з державними органами, однак вони поставилися до нього за принципом «меншого зла», оскільки альтернативою могло стати призначення єпископа греко-католицької Перемишльської єпархії, котра номінально існувала³³.

Загальні зміни були лише питанням часу. Їх засвідчила присутність на похоронах кардинала С.Вишинського верховного архієпископа УГКЦ М.Любачівського, котрий, перебуваючи в Перемишлі, висвятив двох молодих священників. Це були перші в післявоєнній історії УГКЦ у Польщі висвячення у цьому обряді, адже досі священнослужителів для греко-католиків висвячували римо-католицькі єпископи³⁴. 6 березня 1984 р. на конференції польського єпископату з листом виступила група світських греко-католицьких активістів. Вони вимагали призначення єпископів-ординаріїв із головним осідком у Перемишлі й, наприклад, у Варшаві, підвідомчих греко-католицькому єпископу та з правом брати участь у конференціях польського єпископату, а також можливість проводити богослужіння у відновленому до попереднього вигляду кафедральному соборі Перемишля, повернення греко-католицьких церков на південно-східних теренах країни тощо³⁵.

Ці вимоги залишилися без відповіді. Проте від обрання папи Івана Павла II загальне ставлення Апостольського престолу до прагнень греко-католиків стало набагато прихильнішим³⁶. Яскравим прикладом слугували регулярні візити до ПНР із Ватикану греко-католицького єпископа М.Марусина, одночасно секретаря Конгрегації східних церков, котрі відбувалися з 1984 р. Упродовж чотирьох таких приїздів він висвячував нових священників, відвідував греко-католицькі парафії. Для віруючих і духівництва ці зустрічі мали важливе психологічне значення, оскільки свідчили, що Святий престол пам'ятає про них та опікується ними. Проблема УГКЦ, в якій станом на 1983 р. налічувалося 70 парафій, що їх обслуговували 47 священників, виходила на державний рівень³⁷. Звичайно, ці візити відбувалися з відома влади, яка ще не мала однозначної позиції у греко-католицькому питанні. З одного боку, не чинилися перешкоди у заснуванні нових структур і в поїздках духівництва за кордон, в їхніх контактах з ієрархами, давалися дозволи на організовані

³⁰ O tożsamość grekokatolików: Zbiór dokumentów z historii Cerkwi grekokatolickiej w Polsce. – Warszawa, 1992. – S.34–36.

³¹ Sorokowski A. Ukraińscy katolicy i prawosławni w Polsce po roku 1945 // Suchasnist. – London, 1989. – №3/4. – S.21.

³² Дзюбина С. І стверди діло рук наших. – Док. №163. – С.466–467.

³³ Archiwum Państwowe w Koszalinie (далі – АРК). – UW. – Sygn.400 (spis II/19).

³⁴ Дзюбина С. І стверди діло рук наших. – С.228.

³⁵ O tożsamość grekokatolików... – S.37–44.

³⁶ Hwat I. Ukraiński Kościół Katolicki, Watykan i Związek Radziecki w czasie pontyfikatu Jana Pawła II // Spotkania. – 1987. – №33/34 – S.79–92.

³⁷ O tożsamość grekokatolików... – S.11; Гарасим І. Греко-католицька церква... – С.27.

візди греко-католиків у Рим, більшість з яких не поверталися до Польщі. Однак, з іншого боку, влада виступала проти легалізації церкви і створення парафій та інших інституцій, за духівництвом вівся таємний нагляд та знову почалося надання підтримки православної конфесії в розширенні її мережі³⁸. Прикладом може бути згода властей на створення православного приходу в Перемишлі й будівництво православного храму у Криниці. У вересні 1983 р. засновано православну Перемишльсько-Новосондещьку єпархію з головним осідком у Сяніку. Для православної церкви це було відновлення скасованої 1946 р. Краківсько-Лемківської єпархії, але влада таким кроком радше прагнула викликати конфлікт між католиками і православними. 1 березня 1989 р. засновано Люблінсько-Холмську православну єпархію, що виглядало як історична справедливість, тобто відновлення структури, ліквідованої 1946 р. До її складу ввійшли 27 парафій³⁹.

Незважаючи на протидію, УГКЦ у Польщі посилювалася, що було наслідком економічної кризи у країнах комуністичного блоку, особливо у СРСР. 8 і 17 жовтня 1987 р. відбулися римські зустрічі польських та українських єпископів, на яких глава греко-католиків кардинал М.Любачівський і примас Ю.Глемп у рамках примирення промовили фразу: «Прощаємо та просимо прощення». Справжнім проривом у цьому контексті стало відзначення в 1988 р. 1000-ліття хрещення Русі-України на Ясній Гурі за участі греко-католицької ієрархії із Заходу та з України. Очолили врочистості кардинал М.Любачівський і примас Ю.Глемп. Більшість греко-католиків уважали, що з цієї нагоди Рим призначить для них єпископа. Лише 16 вересня 1989 р. священник І.Мартиняк був висвячений на єпископа і став єпископом-помічником примаса для греко-католиків, а з 19 січня 1991 р. – єпископом Перемишльської греко-католицької єпархії. Таким чином відбулося повне відновлення УГКЦ у Польщі.

Отже комуністичній владі так і не вдалося ліквідувати греко-католицьку церкву та асимілювати всіх українців. Її не визнавали юридично, хоча фактично вона продовжувала існувати – без структур, без ієрархів, без майна. Частина духівництва та вірних, які ревно зберігали свій обряд, стали ядром для виживання. Великою виявилася також роль Папи Римського Івана Павла II, котрий сприяв греко-католикам, як і деякі римо-католицькі ієрархи і священники в Польщі, що надавали їм можливість фактично створювати свої парафії. Саме завдяки цим факторам після 1989 р. стало можливим не тільки юридичне відновлення УГКЦ, але також її всебічний розвиток.

REFERENCES

1. Bilas, I. (1996). Likwidacja Grekokatolickiej Diecezji Przemyskiej oraz tragiczne losy jej ordynariusza biskupa Jozafata Kocytowskiego w kontekście polityki wyznaniowej ZSRR. *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, III*. Przemysł. [in Polish].
2. Czech, M. (1992). *O tożsamość grekokatolików: Zbiór dokumentów z historii Cerkwi grekokatolickiej w Polsce*. Warszawa. [in Polish].
3. Drozd, R. (2001). *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa. [in Polish].
4. Hałagida, I. (1999). Kościół grekokatolicki i jego wierni narodowości ukraińskiej na Zachodnich i Północnych Ziemiach Polski w latach 1947–1957. *Zielona Góra. [in Polish]*.
5. Hałagida, I. (2000). Sytuacja wyznaniowa Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski w latach 1947–1957. *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989), I* (ed. R.Drozd). Słupsk; Warszawa. [in Polish].
6. Hałagida, I. (2000). Wykaz parafii przemyskiej diecezji grekokatolickiej w Polsce oraz składu osobowego kapituły teżej diecezji z 1946 r. (dokumenty z Archiwum Akt Nowych). *Między Odrą i Dnieprem: Wyznania i narody, II* (ed. T.Stegner). Gdańsk. [in Polish].
7. Hałagida, I. (2011). Odnowienie duszpasterstwa grekokatolickiego w Polsce 1956–1957 (dokumenty). *Bazylikańskie Studia Historyczne, I*. Warszawa. [in Polish].
8. Hałagida, I. (2011). Represje wobec duchowieństwa Kościoła grekokatolickiego na terytorium dzisiejszej Polski w latach 1939–1957 (rekonasans historiograficzny i dalsze perspektywy badań). *Litopis: Materiały i studia Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce, I*. [in Polish].
9. Hałagida, I. (2013). *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem: Dzieje Kościoła grekokatolickiego w Polsce 1944–1970*. Warszawa. [in Polish].
10. Harasym, I. (1990) Narys vybranykh aspektiv istorii Hreko-katolytskoi tserkvy u Polshchi (1945–1985). *Zustrichi, 5-6*. [in Ukrainian].

³⁸ APK. – UW (Wydział d/s wyznań). – Spis 2. – №19.

³⁹ *Wysocki J.* Ukraincy na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989. – Lublin, 2011. – S.184.

11. Harasym, I. (1998). Hreko-katolytska tserkva naperedodni ta pisma aktsii „Visla”. *U posbukakh pravdy pro aktsiiu „Visla”*. Peremyshl. [in Ukrainian].
12. Huk, B. (2007). *Zródła z dziejów Cerkwi Greckokatolickiej w Polsce w latach 1944–1989, 1*. Przemysł. [in Polish].
13. Hwat, I. (1987). Ukraiński Kościół Katolicki, Watykan i Związek Radziecki w czasie pontyfikatu Jana Pawła II. *Spotkania*, 33-34. [in Polish].
14. Laba, V. (1996). *Dokumenty do istorii Ukraïnskoï hreko-katolytskoï tserkvy u Polshchi 1947–1960-ky rr. (z arkhivu o. mïtrata Myroslava Ripetskoho)*. Lviv. [in Ukrainian].
15. Łesiów, M. (1999). *Rola kulturotwórcza ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej*. Lublin. [in Polish].
16. Majkowicz, T. (1990). Kościół greckokatolicki w PRL. *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, 1*. Przemysł. [in Polish].
17. Misyło, Ye. (1991). Hreko-katolytska tserkva u Polshchi (1944–1947). *Ukraina i Polshcha mizh mynulym i maibutnim*. Lviv. [in Ukrainian].
18. Pelec, P. (1992). Położenie prawne Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1945–1981. *Więź*, 7. [in Polish].
19. Rusakiewicz, M. (1990). Przyczyny i skutki procesu reemigracji Ukraińców na tereny południowo-wschodniej Polski (ze szczególnym uwzględnieniem miasta Przemysła). *Obóz*, 17. [in Polish].
20. Sorokowski, A. (1989). Ukraińscy katolicy i prawosławni w Polsce po roku 1945. *Suchasnist*, 3-4. [in Polish].
21. Stępień, S. (1998). Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej i w czasach współczesnych (do roku 1989). *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa, 4*. Przemysł. [in Polish].
22. Wojewoda, Z. (1994). *Zarys historii Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1989*. Kraków. [in Polish].
23. Wysocki, J. (2011). *Ukraińcy na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*. Lublin. [in Polish].

Roman DROZD

Doctor Habilitated,
History Professor,
Pomeranian University
(Słupsk, Poland), roman.drozdz@apsl.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0169-7295>

The Situation of the Ukrainian Greek Catholic Church and Its Followers in the Polish People’s Republic (Late 1940s – Early 1990s)

Abstract. The purpose of the research is to discuss the main activities of the clergy and the faithful of the Ukrainian Greek Catholic Church after the deportation of the Ukrainian population to the western and northern parts of Poland in 1947. **The research methodology.** Criticism of both archival and published sources including the established views in the historiography constitute the main methods of this historical research. Bibliographic analysis, including that of Polish historiography as well as statistical, geographical and sociological methods of analysis were also used. **The scientific novelty.** The situation of Greek Catholics in the Polish People’s Republic and their desire to resume the activities of the Ukrainian Greek Catholic Church is a topic that is poorly covered in the publications that have appeared in Ukraine. In Poland, in fact, only historians of Ukrainian origin deal with this question. However, no monograph has come out that would comprehensively cover the fate of the Greek Catholic Church in the period of People’s Poland. **Conclusions.** After World War II, the communist authorities in Poland aimed to eradicate the Ukrainian Greek Catholic Church from Poland following the footsteps of the USSR. Unlike the Soviet authorities, the Polish Communists claimed that the deportation of the Ukrainian population to Soviet Ukraine as well as to western and northern Poland as part of the Vistula Action, finally would solve the problem of the Ukrainian Greek Catholic Church. The authorities did not legally recognize it, but in fact it existed, though without structures, hierarchs and property. Its existence was possible, in principle, only with the involvement of the faithful and some priests who did not want to leave their native rite. They began to try to resume the activities of their Church not only in the new place of settlement after the deportation, but also in their native lands. However, this was opposed by the communist government, which helped the Polish Orthodox Church to intercept Greek Catholics. In turn, the attitude of Roman Catholic clergy and the hierarchs toward the Greek Catholic varied considerably. Some would welcome the liquidation of this rite, while others helped in its restoration. The role of Pope John Paul II was invaluable. He supported the Greek Catholics as well as some of the Roman Catholic hierarchs and Polish priests who provided the Greek Catholics with hospitality and allowed them to establish Greek Catholic institutions which were parishes in fact. The above mentioned factors made legal reactivation of the Greek Catholic Church in Poland after 1989 possible as well as its further development.

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, Greek Catholic, Ukrainians, Poland.